

Мартин Боруля (переказ)

Іван Карпенко-Карий

Дія 1

Ява 1

Транделев – повірений – сидить у хаті Борулі. Той приносить йому бумагу, в якій сказано, що його, Мартина Борулю – багатого шляхтича, чиншовика (це той, хто платить за оренду землі якомусь іншому власникові) – зачислено до дворянського роду і Дворянське депутатське зібрання подає кандидатуру чоловіка на затвердження в Сенат. Мартин із цього приводу був неслухняно радісний: "Виходить, я — не бідло і син мій — не теля!...". Тому він покликав Транделева, щоб подавати апеляцію до суду на Красовського, який його назвав бідлом, а сина – телям.

Розбурений розповідями Транделева про його схожі справи, Боруля не шкодує ніяких грошей, аби лише дати прикурити Красовському. Почувши суму 100 карбованців, Мартин погодився ще й зверху докинути та швидко пішов по гроші.

Ява 2

Транделев, будучи сам, розмірковує, яке добре діло – "повіренічство". Веде діло Красовського проти Борулі, а Борулі проти Красовського. І нема йому різниці, чи виграє, чи програє: всеодно заплатять. І ще й годують його, і коней теж. А робити і не треба нічого: в городі піде до столоначальника, той все і напише.

Мартин приніс йому грошей, сказав, що всі надії лише на повіреного. Поцілувалися та й розійшлися.

Ява 3

Мартин думав собі, яка добра робота громадянська. Його покійний батько все про господарство думав, а дарма, бо тепер інший світ став – треба дворянський статус. Сина вже влаштував в земський суд, ще б для доньки якогось благородного чоловіка знайти.

Входить Степан – син Борулі, який працює в суді та приїхав на кілька днів до батьків. Мартин наказав збирати для нього коней, а сам став розпитувати про чиновника Націєвського, якого бачив на масляну. Він був губернським секретарем, а скоро мав вести існуючу та стати регістратором. Мартин вирішив, що якраз для його доньки Марисі, тому велів синові передати, щоб Націєвський приїжджав на його ж конях.

Зайшла Мариса та сказала, що чоловіків кличе мати, а батько їй дорікнув, що вона каже по-мушкетерськи, а треба казати "папінська й мамінська", або хоч "папаша, мамаша".

Ява 4

Чоловіки пішли, а до Марисі прийшов Микола. Вона його проганяла, бо не хотіла балакати з хлопцем при такому гармидері, коли всі бігають та збирають брата. А Микола заявив, що він пошле свого батька, щоб домовлявся з Мартином про весілля.

Ява 5

Прийшов Степан і Микола, який знав хлопця з дитинства та вчився із Степаном, почав з ним говорити. Розпитував хлопця про життя у місті, бо думав, що там скучно, а Степан розповів про свої розваги; також про роботу питав. Микола не розумів, навіщо ж переписувати всякі бумаги.

Степан поскаржився, що ой як важко працював, бо спершу потрапив у казначейство, а там треба таблиці переписувати, то аж в очах рябіло від чисел. Микола признався, що йому без хлопця сумно буває.

Ява 6

Прийшов Мартин. Коли Микола вийшов, він сказав сину, щоб перестав спілкуватися із хлопцем, мовляв Степан якомусь сільському хлопцу не рівня. Вже краще серед вищих тертися.

Степан говорить батькові, що Каєтан Іванович – суддя – обіцяв, що Сенат от-от має затвердити їх у дворянстві, а вдячний Боруля поучав сина кланятися йому.

Ява 7

Мартин кличе до себе Омелька – свого наймита. Він наказує одітися йому в хороші чоботи, бо він везе панича. І хоч Омелько не одразу зрозумів, що панич – це Степан, вибору у нього не було. А Борулю він мусив величати паном. Потім Мартин Боруля ще й забракував коней, яких запряг Омелько, щоб везти Степана.

Нещасний чоловік і не розумів, чого його хазяїн так збісився, коли став паном.

Ява 8

До кімнати ввійшов Степан і його мати – Палажка. Мартин поучає жінку, говорить як треба поводитися, коли поїде з Омельком: каже, щоб купила чаю й кави, тканини, щоб чистила знов і знов своє взуття – бо одяг перше діло. Мартин знов критикує Омелька, бо він одівся у старий кобеняк.

З тим і проводили сина.

Дія 2

Ява 1

До Борулі прийшов Гервасій – батько Миколи – та Матвій – його хресний батько. Обидва просили віддати Марисю за Миколу, бо він не бідняк, та й діти з дитинства любляться. Але Мартин відмовив. Чоловік заявив, що його донька тепер дворянка, тому не може йти за Миколу, хоч він і хороший хлопець.

Гервасій Гуляницький в кінець розсварився із Мартином, мовляв він зі своїми паперами носить, але папери то ніщо. І в нього були документи, та й узагалі – усі дворяни, просто дрібні та голопузі, то й повипадали із дворянського возу. А шляхта має бути освічена. От той же Красовський спершу вивчився на лікара, а тоді до нього шляхетництво саме прилипло. Тому Борулі з ним не тягатися. Тим більше, що Красовський міг вигнати чоловіка із своєї землі.

Злий на друга, бо той геть сказився із панством, Гервасій пішов геть. А Матвій Дульський мав ще надію, що Боруля передумає, може ще на Трійцю будуть весілля справляти.

Ява 2

Мартин же ж думав, що може справді буде весілля на Трійцю, але не Миколине, а його доньки і губерньського регістратора. Зайшла Палажка й спиталася, чого чиншовики заходили? Коли почула жінка, що Мартин відмовився віддати доньку за Миколу, здивувалася та розгнівалася. Їй вже допекли чоловікові вибрики: сказав нічого не робити, найняв наймитів, лише господарство псує. А чоловік завів своє, що дворянку за мужика не віддасть. Вистарчає того, що одружився з бабою селянською, яка хоче тепер собі зятя – простака.

Та й давай розповідати про регістратора, якого привезе із міста Омелько. Оце буде наречений. Тоді Палажка завагалася: може і справді чоловік добре каже. Пообіцяла, що перечити Мартину не буде, але нехай і він її не нервує.

Чоловік послав жінку до сусідів, щоб розпитала, як треба готувати і пити каву.

Ява 3

Мартин почав уже хвилюватися, чому ще немає Омелька? Проте він думав, що напевно той привезе нареченого для Марисі. В цей момент зайшов Трохим – ще один наймит – та заявив, що їхні дві пари волів та корів забрав економ Красовського за чинш, який Боруля не заплатив. Розлючений чоловік скомандував бігти до сусідів та запрягати натачанку, щоб рушати до стану.

Тоді з'явився Омелько. Він боявся входити в хату, бо в нього вкрали коней. Молодий панич та його друзі споїли наймита, а тоді коней поцупили. Проте наймит більше переживав через нові чоботи та одяг, які теж пропали, ніж через коней, бо він віддав усю інформацію про них судденку, тому їх знайдуть.

Єдине, що залишилося в Омелька, це лист від Степана. Він писав, що Націєвський приїде, якщо пошлють по нього коней та натачанку. Тоді Мартин скомандував слати по нареченого, а до нього прийшов пан письмоводитель. Мартин зрадив і наказав накривати на стіл, бо думав, що той привіз утвердження в дворянство.

Дія 3

Ява 1

Письмоводитель приніс розпорядження, щоб Боруля разом із власністю з'їжджав із земель Красовського. Проте Мартин Боруля не пальцем роблений – теж сипане грошима де треба, щоб запроторити Красовського в Острог. Скаргу про крадіжку волів та корів він уже передав, якби не чекав на гостя із міста, сам би рушив у город, але мусить день-два почекати.

Тоді зайшов Омелько. Пан Боруля послав його, щоб спостерігав за дорогою і, коли побачить їхню натачанку, прибіг із звісткою поперед коней. Омелько був подумав, що йому доведеться бігти наввипередки із кіньми пішки, але Мартин таки дав йому коня і випхав геть із хати.

Ява 2

Горе Мартину з тим Омельком, але уже привик до нього. Тоді до кімнати зайшла Марися. Вона несла прати речі, проте батько насварив доньку за це. Він велів гарно одітися, вмитися та слідкувати, що інші роблять. Марися заявила, що так і здуріти від нудьги можна, тому Боруля пообіцяв принести їй п'яльця від сусідки Сидоровички, аби

донька вишивала.

Ява 3

Марися, залишившись одна, не могла зрозуміти, чому працювати для дворянки соромно? Адже батько завжди її учив, що лише той має право їсти, хто на цю їжу працював. Та ще й серце їй нило, бо Микола так і не прийшов, хоч обіцяв зайти, коли його батько поговорить про заміжжя.

Під вікном з'явився Микола. Він розповів, що Мартин не хоче віддавати Марисю за нього, бо хлопець не дворянин. А старий Гуляницький образився через те, тому сказав Миколі сватати дочку Котовича. А хлопець, бідолаха, не знає що робити. Бо він і Марисю любить, і з батьком не хоче сваритися.

Тоді Марися порадила погодитися з батьком, але не спіши сватати Юльку Котович, а вона, поки парубок буде придивлятися, щось придумає. Закохані домовилися зустрітися ввечері у саду.

Ява 4

Сумна та невесела думала Марися про своє горе. Хіба ж знайдеться якийсь дворянин, що полюбив би її так, як Микола? Чи вона когось полюбить? Тоді зайшла мати. Марися стала її розпитувати, чого ж то Микола став їм не рівня? Палажка відповіла, що хотіла б такого зятя, але батько уже знайшов доньці нареченого із великим чином. Тоді Марися запевнила, що краще бути щасливим мужиком, ніж нещасним паном.

Тоді і мати погодилася, сказала, що наче на неї щось найде, як тільки поговорить з чоловіком про дворянство. Адже яка з неї панянка? От тільки допомогти Марисі Палажка не може, бо вони з Мартином мало не б'ються, коли говорять про дворянство.

За дверима почувся голос Мартина, тому Палажка сказала швидко виходити.

Ява 5

Мартин прийшов до хати із хлопцем, який приніс п'яльця. Веселий чоловік думав, що благородна кума – це добре, треба і для внуків таких кумів знайти. Тут йому у ноги впала Марися. Дівчина стала просити, щоб її не видавали за міського жениха, бо вона любить Миколу. Мартин нагрімав на неї, закричав, що сам її уб'є, як за Миколу ще почує.

Вигнав доньку геть, щоб вбиралася для знатного парубка, а сам все думав, що дурна у нього дитина. А він же ж добра хоче.

Ява 6

Вбіг Омелько. Ледве говорячи, він крикнув: "Їдуть!" Бідолаха впав з коня, тому мусив бігти поперед кіньми пішки. А Мартин ще й полаяв його, бо не побачив, чи сидить якийсь чоловік у натачанці. Тоді Мартин сам підійшов до вікна та побачив Націєвського.

Жених зайшов у хату з гітарою, став обніматися та цілуватися із Мартином Борулею.

Дія 4

Ява 1

Омелько і Трохим взялися внести стола до хати. Трохим розповідав про Націєвського, хвалився, що частував його панич біля кожного шинка. Тоді Омелько відповів, що Націєвський був і тоді, коли йому коней покрали. Трохимові було невтямки: нащо стільки судецьких, що вони роблять? Омелько ж розповів, що вони пишуть бумаги для продажу. От фурман Трандалева розповів, що його пан продав бумаги Борулі, а тоді до нього додому приїхав Красовський і купив на Борулю папери. Тому і живе поручений, не знаючи біди.

Ява 2

Ввійшов Мартин. Він велів Омелькові принести для панича умивальник. Та думав, що раз Націєвський ще спить, треба і йому теж до сніданку спати. Навіть як важко і боки болять, усеодно треба лежати в ліжку, бо це по-панськи.

Тоді увійшов Омелько і приніс ночви, а Боруля нагримав на нього, бо хоч учора і довго гуляли, панові не можна ночви давати вмиватися. Треба нести глечик і миску. Омелько сховався до панича, але він лише відмахнувся. Мартин подумав, що до двору треба знайти іншого наймита, бо Омелько надто старий.

Тоді прийшла Палажка. Вона готувалася до святкового обіду. Жінка розповіла чоловіку, що Марися патрає поросля, бо наймички в цьому не тямлять. Мартин наказав жінці іти робити обід, а от Марися хай іде в хату. Вони вже вирішили з нареченим все про придане та весілля.

Прийшла Марися. Батько похвалився, що він уже вирішив на Трійцю грати весілля. Хоч донька з того не раділа, він говорив, що все краще за пана, ніж жити мужичкою. Він всадовив Марисю за п'яльця та наказав мило спілкуватися з женихом.

Ява 3

Марися, залишившись сама, вирішила, що батька вона злити не буде. Але наговорить женихові усе, що думає. Та так, що він, можливо, і сам одцурається та втече. А як ні, то нехай уже батько її хоч б'є, хоч ріже – не піде за Націєвського.

Ява 4

Входе Націєвський, гарно одітий у яскраву червону жилетку. Марися одразу відповідає йому гострим словечком, заявляє, що вона не панночка, не вміє вишивати, а знає лише просту роботу. Тому і руки у неї грубі. Націєвський почав розповідати, як добре їй у місті буде жити. Навіть почав співати пісню, бо від таких у місті всі дівчата тануть.

Але Марися мовила, що Націєвський їй противний. Вона його не любить і прямо йому це каже, а він усеодно до неї лізе. А хлопець і далі співа, що заживуть вони прекрасно, як тільки одружаться. Тоді ще й з поцілунками поліз. Марися на те відверто сказала, що любить іншого, що розлучить її з ним лише могила, а за Націєвського вона не піде. З цим дівчина швидко вийшла.

Ява 5

Націєвський, залишившись в кімнаті, думав, що просто любов — це дурня. А от якщо Марися виявиться вагітною – то це буде сором для нього. За дверима почулись голоси Мартина і Палажки. Вони про щось сперечалися, тому Націєвський вирішив

сховатися за шафою у кімнаті та підслухати.

Зайшли чоловік із жінкою. Мартин, не побачивши жениха, вирішив, що він із Марисею гуляє десь. Двоє сперечалися про те, кого взяти за кумів. Мартин хотів полковника Ляковського і генеральшу Яловську, бо вони були багаті, а полковник ще й був бездітний. А от Палажку вони не влаштовували, тому вона кричала, що якщо вже він вибрав ім'я для онука, то хай дасть їй обрати кумів. Проте Мартин не піддався, тому Палажка пішла геть, а чоловік подався за нею, пояснюючи усе про кумів.

Ява 6

Націєвський вийшов із свого сховку. Він подумав, що Марися з приплодом, а йому така наречена не треба. Хлопець уже збирався йти, коли зайшов Омелько. Наймит хотів почистити пану чоботи, але чоловік не хотів чекати, тому збрехав, що в нього справа до жида і подався до корчми.

Омелько подумав, що в панича, напевно, голова болить, а старі затіяли сварку через кумів, хоча ще й весілля не було.

Ява 7

Знову повернулися Мартин з Палажкою. Вони нарешті домовилися, що першу дитину охрестять куми жінки, а другу – чоловіка. Мартин здивувався, чого Націєвський пішов у корчму? Ще й хотів вибити наймиту зуби, бо той розказує, що панич пішов похмелятися.

Він звелів кликати Марисю. Вони із жінкою чекали гостей, а наймички накривали на стіл.

Ява 8

Прийшли гості: Дульський із жінкою, Протасій з сімейством, Сидорович. Усі балакали та розмовляли, чекаючи на нареченого, коли ввійшов Омелько. Він заявив, що Націєвський подався геть, ще й велів поклонитися Борулі та сказати, що панич пожартував.

Мартин аж за голову взявся. Та ще й гості, виходячи, стали над ним насміхатися. Жінка з Марисею плакали, бо осоромив їх міський наречений, а злий Боруля швидко одівся та кинувся навздогін Націєвському.

Дія 5

Ява 1

Входить Степан та Омелько. Наймит розповідає, як вони догнали Націєвського. На повороті повозка із паничом перевернулася, тоді вони і стали пороти його та жида. Добре хоч чумаки проїжджали мимо, а то б повбивали бідолах. Тоді Мартину стало погано, і ті ж чумаки відвезли його додому.

Ява 2

Степан, залишившись в кімнаті, все думав, що ж то стільки лиха на них напало. І в дворянстві їм відмовили, і земський суд скасували – залишився Степан без роботи. Тоді зайшла Марися, сказала, що батько слабкий і, напевно, помре скоро. Не встиг Мартин очунятися після пригоди з Націєвським, як прийшов Красовський і наказав з'їжджати. Тоді Боруля остаточно зліг.

Марися із матір'ю ледве його впросили почекати місяць. Ось тепер Палажка пішла до Гервасія, щоб він дав якусь мудру пораду. Степана вона попросила мовчати, бо ще одного удару батько не витримає. Бідолаха, коли заходив, аж затрясся.

Ява 3

Марися, залишившись одна, думала, що тільки Гервасій їх врятує. Тут увійшов Микола. Він сказав, що Палажка йде додому із його батьком, то може ще й їм усміхнеться доля. Тоді зайшов Степан. Вони поцілувалися, Микола заявив, що щасливий, адже Степан тепер буде жити у селі, тому вони знов затоваришують.

Ява 4

До хати прийшла Палажка, Гервасій та Протасій. Всі були раді бачити Степана. Палажка стала кликати Гервасія до Мартина, але він послав її вперед, щоб не шокувати старого.

Тоді Гуляницький спитав Степана, чи скоро стоначальником буде, на що той відказав, що земський суд відмінили і він без роботи тепер. Гервасій, як почув, яку зарплату давали Степану, обурився. Бо батько його наймитів бере, а син у місті за копійки здоров'я псує. Треба Степану переїжджати до села та братися за ремесло предків. Степан і сам це розумів, але вирішив, що з батьком згодом поговорить.

Ява 5

Протасій, коли Гуляницький із Палажкою пішли до Мартина, став розповідати Степану та Миколі про свою молодість, коли і сам працював у землеміра. Тоді Гервасій, Палажка та Марися внесли жовтого від розливу жовчі Борулю.

Ява 6

Боруля знесилений та ледь живий. Гервасій радить йому забути про дворянство, але Мартин усе не може заспокоїтися. Каже, що сам поїде в Сенат, бо ж зібрав купу документів і усюди Борулю було вписано, а лише через дурну бумагу, де написано Боруля, йому відмовили в дворянстві. Не слухає, що з нього тільки гроші витягнуть, що вже й так розгубив господарство та ще й з Красовським посварився. Лише коли він почув, що ні Палажка, ні Марися, ні навіть Степан не хоче того дворянства, Боруля наказав Омельку принести соломи, щоб усе попалити.

Всівся та крізь сльози став читати грамоти й накази. Наче дитина – усе милувався папірцями та не хотів палити. Тоді ще й спитав, а як Степан буде без дворянства працювати: йому ж не дадуть високого чину. Та вже коли почув, що його сина скоротили, став безжально кидати документи у вогонь, плачучи, що потратив купу грошей, а всеодно він бидло та теля.

Палажка була щаслива. Степан та Марися поцілували батька, а Мартин наказав називати його знову таточком, а не папінькою. Тоді Гервасій знову спитав про весілля і Мартин погодився одружити дітей. Ще й додав, щоб вчили онуків, то може хоч вони стануть дворянами.

Мартин заявив, що йому стає легше, ніби стара дворянська душа його покидає. А Омелько все ходив та бубнів, чого ті папери не дали йому на цигарки?